

Pišem v prostor in čas skrivnosti

■ **Drago Jančar** je slovenski pisatelj, dramatik in esejist. Med letoma 1987 in 1991 je bil predsednik Slovenskega centra PEN, v okviru katerega je veliko pripomogel k slovenski osamosvojitvi. Dobil je več slovenskih in mednarodnih nagrad, med drugim Prešernovo nagrado za življenjsko delo (1993), evropsko nagrado za kratko prozo mesta Augsburg (1994), Herderjevo nagrado za književnost (2003) in nagrado Jean Amery za esejistiko (2007). Leta 2015 je prejel naziv *državljan Evrope*. Je trikratni dobitnik nagrade kresnik. Za francoski prevod romana *To noč sem jo videl* je 2014 prejel nagrado za najboljšo tujo knjigo in bil predlagan za francosko literarno nagrado *femina*, nemški prevod pa je bil razglašen za najboljšo knjigo po izboru avstrijskih kritikov na listi ORF in je bil po mnenju mesta Darmstadt v oktobru 2015 najboljša knjiga v Nemčiji. Je eden najbolj dejavnih sodobnih slovenskih pisateljev.

G. Drago Jančar je bil 19. 10. 2017 gost večera v Društvu katoliških pedagogov Slovenije. Objavljamo njegov nagovor, pripoved o njegovem pisanju. Podnaslove in naslov smo dodali v uredništvu revije Vzgoja. Spoštovanemu pisatelju se iskreno zahvaljujemo za prijeten večer ter za dovoljenje za objavo tega besedila.

Vstop v literaturo

Sam sem se začel ukvarjati z literaturo, ker so me moja mladostna branja kratko malo omamljala: zgodbe, življenje, junaštva in porazi. Bila je tudi tako daleč od življenja fanta v skromnih razmerah, v kakršnih je živel na Studencih, v delavskem predmestju Maribora. V knjigah je bil svet, v katerem bi res hotel živeti, se bojevati in zmagovati. Kaj bi danes dal, da bi lahko s tisto otroško zaupljivostjo bral Finžgarjev Pod svobodnim soncem; Z ognjem in mečem Sinkiewitza; Robinsona Crusoeja Daniela Defoja ali Stevensonov Otok zakladov, tudi Jurčičeve romane in zgodbe, skratka vse, kar mi je prišlo v roke in kjer so se odvijale nenavadne, pustolovske, velike stvari sveta.

Potem sem pri petnajstih letih prebral roman Dostojevskega, Idiot, in prvič doumel, da je literatura še nekaj več. Predvsem pa romana nisem razumel. Zakaj je tale knez Miškin tako čuden junak? Vsem hoče dobro, pa vendar ga vsi zaničujejo, izkoriščajo, varajo. A je res idiot ali res ne more ravnati kot kakšen vitez iz mojih dosedanjih branj? Šele zdaj vem, da se mi je takrat

Foto: Nataša Pezdir

prvič nekako podzavestno postavilo vprašanje o tem, kaj je pravzaprav literatura. Slutnja o tem, da je nekaj drugega kot zgolj pustolovščine, velike bitke, boj dobrih junakov, ki zmagujejo proti zlim sovražnikom in njihovim spletkam. Da z opisovanjem življenja pravzaprav odpira tudi velika vprašanja o življenju in svetu. In da, čeprav se dogaja

med plemstvom in meščani daljne Rusije v nekem času, ki ga ne poznam, pravzaprav govori o življenju, o dobrih ljudeh in njihovi nemoči in o slabih ljudeh, ki so pogosto močnejši in celo zanimivejši. Se pravi, o življenju, kakršno je bilo v drugačnih okoliščinah tudi okrog mene. To so bile čudne stvari, na katere sem potem, ko sem začel s

prvimi pisanji, nekako pozabil. Takrat je postalo pisanje zame substitut za siceršnje življenjske neuspehe, vrata, ki ti odpirajo pot v življenje: profesorice slovenščine, ki so me pohvalile in na glas brale pred razredom moje spise. In je postalo malo važno, da sem slab nogometaš ali da se tudi sicer ne morem pohvaliti z ničimer. Seveda je bilo navzoče tudi tisto, čemur pravi James Joyce »opisno poželenje« – stavki, besede, podobe, opisi. Toda pisati, tudi že potem s prvimi objavami, je pomenilo predvsem postaviti se v svet: glejte, to sem jaz.

Foto: Matej Hozjan

Literatura je nekaj več

In šele pozneje, ko je bila za menoj že prva knjiga novel, ki bi ji danes rekel »vaje v slogu«, sem se vrnil k nerazumljivi slutnji, ki me je obšla ob Dostojevskem: literatura je vendar nekaj več. Več od mojih malih uspehov s pisanjem, več od opisnega poželenja, več od radosti, ki jo začutim, ko vidim natisnjeno svoje besedilo; v mojem življenju in življenju ljudi okrog mene so še zmeraj odprta enaka vprašanja, kot so se postavljala Dostojevskemu in mnogim drugim avtorjem, ki sem jih občudoval, v devetnajstem stoletju ali v stari Grčiji, kajti takrat so bila za menoj tudi že branja Kralja Ojdipa in Antigone.

In vedel sem tudi že, da umetnik seveda ni filozof, še manj teolog, da bi lahko razumel poslednja vprašanja sveta ali vsaj skušal na ta vprašanja odgovoriti.

Kaj je onkraj

Morda sem bil star štirinajst, petnajst let, se pravi okrog tistega časa, ko me je prvič presunila tista čudna knjiga o človeku, ki ga pehajo sem in tja. Takrat sem se ob pogledu v

poletno zvezdno nebo prvič vprašal, kaj je tam zadaj, za zvezdami, kaj je onkraj. Ne vem natančno, kdaj ali kje je bilo, a natančno se spomnim, kako je bilo. Takrat me je prvič do bolečine spreletela slutnja, pravzaprav že kar spoznanje, da na to ne bom nikoli dobil odgovora. Naša zemlja je zvezda, sem razmišljal, prav taka kot one na nebu, prav, tu je Rimska cesta, Mali voz, Veliki voz, vidim ju, prav, ampak če si zamislim, da letim s svetlobno hitrostjo, kaj je na koncu Rimske ceste? Tam so osončja, sistemi, ki jih ne poznamo, neznanske galaksije, boleče veliki prazni prostori, prav, ampak kaj je za njimi? Nič? Že, ampak kaj je to? Nedoumljiva praznina velikega, neskončnega prostora je segala v otroško, a že tudi odraslo dušo z bobnečo tišino temnih praznin, z bolečo votlostjo v prsih in glavi, s skoraj fizično bolečino. In nedoumljivost neskončnega prostora je sama od sebe takoj zatem zastavila vprašanje o času: kaj je bilo pred nami? Recimo, da je na začetku zgodovine Egipt, še prej, kaj vem, paleolitik, prav, diluvij, tudi prav, in tam v neskončno oddaljenem času prapok, iz katerega je nastalo naše osončje. Ampak pred tem, kaj je bilo

pred tem? Kdaj je vse to nastalo? In če je Bog ustvaril svet, to sem že vedel, saj sem hodil k verouku, če je ustvaril našo zemljo, galaksije, kaj je bilo pred nastankom sveta? Nedoumljivost, strašna, končna skrivnost, o kateri se je spraševal nebogljen otroški razum, ne da bi slutil, da si zastavlja vprašanje, ki ga je že zdavnaj postavil veliki um Tomaža Akvinskega v delu *De aeternitate mundi*: »Srčika vprašanja je torej v tem, ali obstaja notranje protislovje med postavko, da je Bog ustvaril svet v celoti njegovega bivanja, da pa pri tem njegovo trajanje nima začetka?«

Ali kakor se je o tem vprašanju, veliko let pozneje, ko je bil štirinajstletnik že pisatelj, nekoliko bebasto izrazil neki policaj iz njegove igre *Zalezujoč Godota* po imenu Jožef: »Tam je noga, v nogavici, kosmata moška noga z zavihano hlačnico od pižame, naslonjena na posteljni rob ... tu sem jaz, ki to nogo opazujem. Tam noga, tu jaz. Vmes pa cel sistem, ves godos, utripajoče veselje. In se vprašujem: kdo jo nosi, to nogo, se pravi, koga ta noga nosi? Čemu? In kam je namenjena ... Zdaj gre za vprašanje, kaj je tole vse skupaj. Vse. Godos!«

Čas tu ne igra vloge

Ko je izšel roman *Galjot*, sem moral na literarnih branjih in v intervjujih odgovarjati na vprašanje, različno formulirano, ampak v bistvu zmeraj enako: zakaj se ukvarjam z zgodovino? Vpraševalci so običajno začuden, ko jih spomnim na to, da je Shakespeare pisal zgodovinske drame, skoraj vse se dogajajo mnogo let, cela stoletja pred njegovim časom. Redno vprašanje je, ali je to »beg v preteklost«. Zgodovinska snov, običajno odgovarjam, je zame vedno »zgodovinska«. Če se izrazim v terminih, ki so bili v obtoku v mojih mladih letih, gre zmeraj za vprašanje »esence« in »eksistence«, čas, v katerem se besedilo giblje, igra tu malo pomembno vlogo. Pomembna je, kakor vselej, napetost med sižejem in jezikom, preciznost v spontanosti, preciznost spontane slikarjeve barvne črte, skladateljeve fuge, pisateljeve besede, njenega polnega pomena. Fragment je v celoti in celota v fragmentu, v stavku ali zgodbi paradoksalna dvoumja, v drobcu sveta zmeraj latentno počiva celota, kompleksnost sveta ... tako tudi resnica o človeku v drobcu časa, je popolnoma vseeno, ali današnjega ali preteklega. Hudo je, kadar ljudje tega ne razumejo, recimo neki modri mož, ki je pisal debele knjige, ki je menil, da gre v mojih zgodovinskih temah za retradicionalizacijo. Kaj bolj zmotnega bi bilo težko napisati. Johana Otta iz romana *Galjot* si je, upam, mogoče predstavljati tudi, ko blodi po ulicah velemesta. A vseeno: ko stopim v pretekli čas, je prostor imaginacije nekako odprt, naenkrat smo v območju bajke, čiste pripovedi, to ni več naš čas, a tudi ne tedanj, to je nov čas, v katerem se razgiblje prostor izmišljije, v katerem so stvari sveta, na novo ustvarjenega sveta odlepljene od zemeljske in časovno aktualistične teže, v katerem zlahka zadobijo neko lahkotnost in gibljivost. Da, tudi slikovitost, prosto ustvarjanje podob, skupaj s svojimi junaki sem tudi sam postavljen v

čas, ki ni moj, v njem se urni kazalci vrtijo s hitrostjo, ki jo sam določam. Je to sploh še postavljenost v zgodovino? Ali ni to vstop v podobe? In če je tako, potem je zgodovina naenkrat tudi sedanjost. Po podobah, skozi oblikovanje, po besedi, intenzivnosti stavka je pisanje naenkrat hkrati sedanjost in preteklost, izmaknjeni čas, drugi čas, nadčasje. Eksistencialna razsežnost je potlej samoumevna: človek je tako ali tako pripravljen do nesmisla obnavljati ista razmerja, ista pogubna dejanja, iste surovosti, ki so večne, kakor so večni ljubezen in smeh, radost in žalost. Umberto Eco si očitno s tem sploh noče beliti glave, preprosto reče: »Če je Manzoni pisal o sedemnajstem stoletju, pomeni, da ga devetnajsto ni zanimalo.« Ali še bolje Marguerite Yourcenar: »Vsi tisti, ki zgodovinski roman uvrščajo v posebno kategorijo, pozabljajo, da je romanopisec zmeraj samo razlagalec, ki s pomočjo metode svojega časa razlaga določeno število minulih dogodkov, zavestnih in podzavestnih spominov, svojih in tujih, stkanih iz istega gradiva kakor Zgodovina ... V današnjem času mora biti zgodovinski roman – ali vsaj tisto, kar tako imenujemo – potopljeno v ponovno najdeni čas v nekem notranjem svetu ... Čas tu ne igra nobene vloge. Zmeraj se čudim, kako moji sodobniki, ki verja-

mejo, da so osvojili in preobrazili vesolje, ne vejo, da lahko po svoji volji zmanjšamo razmak med stoletji.«

Pred leti sem se na grobu svoje stare matere Katarine, ki je umrla stara 85 let, naenkrat zamislil nad letnico njenega rojstva, napisano na nagrobniku: 1883. Poznal sem jo, tršato in ukazovalno žensko, ampak ona je bila rojena v času, ko tudi Franc Jožef še ni bil prav star, nekaj več kot deset let po padcu pariške komune, v stoletju, ki se mi je do tistega trenutka zdelo neskončno oddaljeno. Zdaj se mi je nenadoma zdelo čisto blizu: na koncu devetnajstega stoletja je bila stara 17 let. Nekaj dni zatem sem v Münstru v Nemčiji po literarnem branju na pričakovano vprašanje o »zgodovinskem romanu«, o »begu« oziroma »umiku v preteklost« poslušalcem razložil to reč z babico in dodal: Predstavljajte si deset ljudi v vrsti, drugega za drugim, ni treba, da živijo kdo ve kako dolgo, samo teh deset ljudi nas loči od Martina Luthra ali od časa, ko so na zvonik münstrske katedrale v kletki obesili voditelje prekrščevalcev, kletka še zdaj visi tam, večina domačinov je sploh ne opazi, malo jih ve, kaj naj bi tista stvar pomenila, samo deset ljudi pred vami, deseti je že gledal, kako vlečejo njihova trupla v kletki na zvonik. Ob tem ni potrebna več nobena literarna

Foto: Petra Duhanny

domišljija, deset ljudi v vrsti, deset življenj zapored si je lahko predstavljati. Neka poslušalka mi je po končanem literarnem večeru rekla: »Prav imate, zdaj jih prav zlahka vidim, ljudi tistega časa, zdi se mi, kakor da so tukaj med nami.« In če to vrsto nekoliko podaljšamo, ni več daleč do Kristusovega rojstva ali vstaje v Judeji. Kaj je torej s to zgodovino? Kakšne so te daljave v koprenah preteklosti? Res mi je včasih neskončno dlje in bolj tuj kakšen sodobnik kakor pa, denimo, Primož Trubar.

Pred leti je agencija Associated Press (AP) sporočila: *Britanski učitelj v sorodu z jamskim človekom*. Novica ni prišla iz naslova kakšne komedije z brutalnim humorjem, prišla je iz Oxforda, tamkajšnji raziskovalci so vzeli v pretres ostanke človeka iz jame v kraju Cheddar, v znanstvenih krogih znanega kot »Cheddar Man«. Njegov skelet, to so že vedeli, je bil star 9000 let. Mož je v svojem času živel v jami in po jugozahodni Angliji lovil medvede, pobijal volkove in se hranil s srnami. Iz lobanje, natančneje iz zoba te lobanje, so izločili DNK in ga sklenili primerjati z DNK nekaterih učencev in odraslih iz starih družin v tem kraju. Na oxfordskem inštitutu za molekularno medicino so ugotovili, da gre pri učitelju zgodovine Adrianu Targettu za DNK, po katerem je neizpodbitno mogoče sklepati, da sta imela on, učitelj zgodovine, in jamski človek iz Cheddarja skupnega prednika. To je seveda po svoje zabavna znanstvena anekdota, s katero je imel veselje tudi učitelj zgodovine, še bolj pa njegova žena, ki je za AP izjavila, da ima njen mož gotovo kaj skupnega z davnim prednikom, saj ima močno rad krvave rezke. Vendar nam pove tudi svoje o našem kratkem bivanju na tem svetu. Vse, kar se je zgodilo doslej, se je zgodilo tako rekoč v neposrednem stiku z današnjo resničnostjo našega bivanja. Naša percepcija časa se tudi objektivno spreminja, evangeljske pripovedi niso zgodbe iz onega sveta, ti ljudje so hodili po svetu včeraj in minljivim ljudem oznanjali neskončno božjo navzočnost, spričo katere je dva tisoč let človeške zgodovine samo veriga živih in izginevajočih življenj, kratka veriga. Ali ni tega vedel že Mark Avrelij: »Tudi če bi ti bilo dano živeti tri tisoč let ali trideset tisoč, vendarle pomni, da nihče ne izgubi drugega življenja kakor tisto, ki ga

pravkar živi; in da ne živi drugega kakor tisto, ki ga pravkar gubi! Najdaljše življenje je potemtakem enako najkrajšemu. Kajti pričujoči čas je vsem enak, enak torej tudi izginjajoči. Pa tudi preminuli se zdi pravzaprav kakor en sam trenutek. In niti preteklega niti prihodnjega ne moreš izgubiti, ker česar kdo nima, tega mu nihče niti vzeti ne more ... da torej ni razločka, ali gledaš kako stvar sto let ali dvesto let ali tudi brezmejno dobo ... da najstarejši starček ali najmlajši mladeček s smrtjo enako malo izgubita; zakaj samo pričujoči trenutek je, ki jima uide, ker pač samo njega v resnici imata ...«

Prostor in čas skrivnosti

In vendar nam ne filozofa Mark Avrelij in Tomaž Akvinski, ne zgodovinske kronike, še najmanj pa strokovnjaki za molekularno medicino ne morejo pomagati k razrešitvi vprašanja, ki si ga postavlja otrok, ko se prvič z odprtim razumom zagleda v zvezde in nezavedno začuti, razbira svojo nemoč pred koncem, ki ga čaka. In ko postane umetnik, mu ostane vsaj to zadovoljstvo, da je njegova umetnost času in zgodovini iztrgala drobec sveta in ga postavila v imaginarni, a v imaginaciji že tudi realno obstoječi prostor. V človekovi zgodovini, v njegovih revolucijah in tehničnih dosežkih, v nasledju družbenih dogodkov in inovacij, ta drobec – glasbeni, likovni ali besedni – nima več svojega striktno določenega časovnega okvira niti geografsko ali drugače določenega prostora. Ko drobec človekovega dejanja, misli, čustvovanja doseže raven imaginacije in oblikovanja, je že abstrakten, je že nad časom, je že nadzgodovinski, ni več čas pretekli, ne prihodnji in tudi sedanj ne več, je prostor in čas *skrivnosti*. Ki je nedoumljiva kakor neskončni čas. Otroška slutnja in neobglenost pred neznanom neznanostjo začetka in konca, ki je tudi vednost o človekovi minljivosti, je zgodnja in nezavedna slutnja neznanega obličja smrti. In ta ista slutnja je drzna gotovost umetnika, ki postavlja svoje videnje neke življenjske zgodbe pred čas in zgodovino, celo nasproti svoji lastni umrljivosti. Med njim in časom je skrivnostno razmerje. Vsaka velika poezija ga izraža na svoj skrivnostni, slutenjski, včasih težko

razumljiv način. V prozi, ki je pravzaprav že poezija, o tem skrivnostnem razmerju z umetniško slutnjo globoko in močno govori Hermann Broch v *Vergilovi smrti*. Zadnji stavki tega »zgodovinskega romana« (v sijajnem prevodu Jožeta Udoviča) tako zaključujejo Vergilovo življenje, njegov odhod s tega sveta v prostor onostranstva in brezčasa: »... vesoljstvo je minevalo pred besedo, bilo je razkrojeno in odpravljeno v besedi, kljub temu pa ohranjeno v nji, uničeno in na novo ohranjeno za zmeraj, ker ni bilo nič izgubljenega, ker se je konec sklenil z začetkom, prerojen in prerajavač, beseda je plavala nad vesoljstvom, plavala je nad ničem, plavala je onstran tega, kar je bilo mogoče izraziti in česar ni bilo mogoče izraziti, in on, ki je beseda hrumela čezenj in ki je bil zaprt v hrumeanju, je plaval z besedo, in vendar, kolikor bolj ga je zagrinjala, kolikor bolj je prodiral v naraščajoči zvok in kolikor bolj je ta prodiral vanj, toliko nedosežnejša in večja, toliko pomembnejša je postajala beseda in toliko bolj je izginjala, v zraku viseče morje, v zraku viseč ogenj, morsko težak in morsko lahak, kljub temu pa še zmeraj beseda: ni je mogel obdržati in ni je smel obdržati; bila je zanj nedoumljivo neizrekljiva, zakaj bila je onkraj jezika.«

*Na vsak način avtoriteta?
Si prepričan? Prava slava?*

*Potem ne govori »o peščici,
ki slovensko bere«,
ampak o spoštovanju,
tradiciji, o veselju
do vere vase in v svoje
čvrste žive korenine.*

*Vse ostalo – mine
kot postana nesladkana kava.*

Golc, Lidija (2017): *Vsakomur iz svoje lepene*. Celovec: Drava, str. 44